

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 8/1 2019 s. 632-654, TÜRKİYE
Araştırma Makalesi

HALAÇLARIN MENŞEİ*

Hasan BAYBURTLUOĞLU**

Mehmet TEZCAN***

Geliş Tarihi: Ocak, 2019

Kabul Tarihi: Mart, 2019

Öz

Halaçlar üzerine Oğuz Kağan Destanı'nın Uygurca ve Farsça metinlerinden bilgiler elde etmekteyiz. Bilhassa X-XIV. yy. İslâm coğrafyacıları ve âlimleri söz konusu kavim üzerine bilgiler sunmuştur. Ayrıca nüvizmatik bulgular da bizi aydınlatan önemli kaynaklardır. Söz konusu kaynaklarda Halaçlar, "Kalaç, Halaç, Hılcî, Halacı" şeklinde geçmektedir. Yaşadıkları coğrafi bölge ise Tohâristan olarak gösterilmektedir. Halaçlar, Amuderya'nın güneyine erken inen Türk toplulukları arasındadır. Amuderya'nın güneyinde ilk olarak VII. yy.'ın son çeyreğinde Samangan vilayetinde bulunan iki Baktriya vesikasında isimleri "Xalaso" şeklinde geçmektedir. Çin yıllıklarında ise (*Xin-Tangshu*) aynı bölgede "Hedaluozhi"- "Gedaluozhi" isimleri ile belirirler. Amuderya'nın güneyinde elde edilen Brahmi yazılı sikkelerde "Hitivira Kharalaca" yani "Halaç İlteberi" yazılı paralar vesilesiyle izleri sürülebilmektedir. Menşeleri üzerine çeşitli görüşler vardır. Özellikle onların Karluklarla aynı kavim oldukları ve Eftalitlerin kalıntısı oldukları üzerine sunulan bilgiler önem ihtiva eder. Bu görüşlerden başka onların, Oğuzlara mensup olduğunu belirten tarihçiler de vardır.

Anahtar Sözcükler: Halaç, Karluk, Eftalit, Oğuz, Baktriya.

ORIGIN OF THE KHALAJS

Abstract

In the texts of the Oghuz Kagan Epic in Uyghur and Persian there are information about the Khalaj. In particular, Islamic geographers and scholars among 10th and 14th centuries gave information about the tribe in question. In the mentioned sources, Khalajs are in the form of "Khalach, Khalaj, Khilji, Khalaji." Khalajs were among first Turkic groups living in Tokharistan region. The word "Khalaj" was first used in the last quarter of the 7th century in the two Bactrian documents in the Samangan province in the south of Amu Darya. The name "Khalaj" is in the form of "Xalaso" in the Bactrian documents. They are identified with the names "Hedaluozhi"- "Gedaluozhi" in *Xin Tangshu*, the Chinese source. They are called "Hitivira Kharalaca" on the coins in Brahmi. There are various opinions on the origins of the Khalaj. In particular, the information provided on that they are the same as the "Karluk" tribe and that they are the remains of the Ephthalites are of great importance. Apart from these views, there are historians who stated that they belonged to the "Oghuz."

Keywords: Khalaj, Karluk, Ephthalite, Oghuz, Bactria.

* Orta Çağ'da Tohâristan Bölgesinde Halaçlar başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğr.; Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst., hsn_61_34@hotmail.com.

*** Prof. Dr.; Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak., Tarih Bölümü, tezcanm@isbank.net.tr.

Giriş

Bu çalışmada, Halaçların menşei üzerine bilgiler sunulmaktadır. Söz konusu bilgiler üç bölümlük plan dahilinde aktarılıyor. Bu minvalde ilk bölümde Baktriya, Çin, İslâm ve Batı kaynaklarında geçen “Halaç” ismi hakkında bilgiler sunulmakta, ikinci bölümde Türk kaynaklarında geçen “Halaç” ismi hakkında bilgiler sunulmakta, çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümdeyse Halaçların menşei hakkında belirtilen görüşler ortaya sunulup bir sonuca varılmaktadır.

1. Baktriya, Çin İslâm ve Batı Kaynaklarında Halaç İsmi

“Halaç” kelimesi ilk olarak VII. asrın son çeyreğinde Amuderya’nın güneyinde Samingan eyaletinde bulunan iki Baktriya vesikasında geçer. Her iki vesikada da “Xalaso” yani “Halaso” şeklinde geçen kelime 699 tarihli ilk vesikada genç bir kadını ifade ederken, 700 tarihli diğer dokümanda ise “Türk” soylusunun temsilcisi ve “Halaç” halkının prensesini ifade ederken geçer (Djumaniyazova, 2016, s. 61; Tezdjan, 2018, s. 18).

İkinci vesikanın ilgili kısmının tercümesi şu şekildedir:

Bu mühürlü belge 478 (M.S. 700) yılı ikinci yeni yıl ayında yazıldı. Şimdi ben, Kutlug Tapaglıg Bilge Sevüg’ün odalığı Halaç (halkının) prensesi, Kadagistan ladysi, büyük Türk prensesi Bag aziyas tarafından, tanrı Kamird’den, rahip, Bek’in oğlu Kamird-far’ın aracılığıyla, hasta ve ölmek üzere olan kraliyet soyundan yetimin hayatı için, ondan sonra sizden, Tanrı Kamird’den büyük bir kudret ve mucize benim tarafımdan görüldü, ondan sonra ona hayat ve sıhhat veren siz... Ve ben, Bag aziyas, büyük Türk prensesi, Kutlug Tapaglıg Bilge Sevüg’ün odalığı, Halaç halkının prensesi, Kadagistan ladysinin bu mukavelesi, ... de yapıldı (Tezcan, 2014, s. 336).

Baktriya bulguları arasında yer alan 720 yılına ait Brahmice bir sikkede Kâbul hükümdarını nitelemek için kullanıldığı düşünülen “Hitivira Kharalaca” ifadesi geçmektedir. İlim adamları söz konusu ifadeden yola çıkarak “Hitivira”nın, Türkçe, “Aşına” soyundan gelmeyen Batı Türkistan ve Tohâristan bölgesinde bulunan Türk yöneticilere verilen unvan olan *ilteber* kelimesi ile aynı olduğunu, “Kharalaca”nın ise Halaçları belirttiğini ileri sürerler. Bu minvalde sikke üzerinde “Halaç İlteberi” yazmaktadır (Alram-Lo Muzio, 2006, s. 134, Tezdjan, 2018, s. 17; Bayburtluoğlu, 2018, s. 43).

Çin kaynakları çerçevesinde *Xin Tangshu*’da “Halaç” ismi, Zabulistan bölgesi üzerine malumat verilirken “Hedaluozhi” ve “Gedaluozhi” şeklinde iki farklı formda geçer. Bu iki

kelimeden ilki VII. yy.'da ikincisi ise VIII. yy.'da Halaçları ifade etmek için kullanılmıştır (Inaba, 2005, s. 3-6).¹

İslami kaynaklar çerçevesinde “Halaç” ismi üzerine Arap imlâsından kaynaklı bir problemle karşılaşılıyor. İslâm kaynaklarında “Halluh” (خَلج) şeklinde ifade edilen “Karluk” ismi, imlâ münasebetiyle Müslüman yazarlar tarafından “Halac”² (خَلج) ismiyle karıştırılmıştır (Hudûd al-Âlam, 1982, s. 286).³ Bu isim karışıklığı onların menşelerini ortaya koymada ihtilaf meydana getirirse de, VII-VIII. yy. gibi erken bir devirde Karlukların Amuderya'nın güneyinde görülmüş olmaları muhtemel görülmediğinden bu karışımın imlâ ile bağlantılı olduğu, İslami yazarların Halaçları “Halluh” şeklinde ifade ederek bu hataya düştükleri söylenebilir (Djumaniyazova, 2016, s. 71-72). Daha sonraki İslami kaynaklarda aynı kabile, Kalac (قَلج) şeklinde (El-Mağribî, 1970, s. 163) ve “Halacî” (خَلجى) - “Hılci” (خَلجى) okunacak şekilde zikredilmiştir (Marvar-ûdí, 1927, s. 33; Dodangeh, 2010, s. 15; Köprülü, 1987, s. 116; Tezcan, 2014, s. 333).

VI. yy. Bizans tarihçisi Menandros, 10, 3. ve 10, 4. Fragmanlarında, Zemarkhos isimli Bizans elçisinin 569 yılında Batı Gök Türk kağanı İstemi Kağan (553-575)'ı ziyaret edişi olayını anlatırken, “Kholiatai”⁴ isimli bir şehirden bahsetmiştir (Mangaltepe, 2011, s. 52-59). J. Marquart, bahsi geçen “Kholiatai” isminden yola çıkarak bu ismin “Halaç” ismini ifade ettiğini belirtmiştir (1901, s. 253; Khajeh, 2013, s. 56). Binaenaleyh diğer VI-VII. yy. Bizans

¹ Çince Budist metinlerde Zabulistan (Tohâristan'ın güneyinde bulunan Kâbul ve Gandhara arasındaki bölge) “Hedaluozhi” memleketi olarak geçmektedir. Yeni Tang sülalesi devrinde Zabulistan memleketinin adı Hsien-ch'ing'in saltanatı zamanında (656-660) “Hedaluozhi” olarak değiştirilmiştir. Bu memleket 710-711 yılında Tang sülalesine haraç göttürmüştür. Daha sonra Kapisa memleketine tâbi olmuştur. Tang sülalesi Zabulistan memleketi hükümdarına “Gedaluozhi” *xelifa/ilteber* unvanını vermiştir. Koreli Buddhist Hui-chao isimli seyyah söz konusu memleketin ordusu ve hükümdarının Gök Türklerden olduğunu belirtir. Anlatılanlar ışığında “Gedaluozhi” isminin Gök Türk soyundan gelen bir hükümdar ismi olup, “Hedaluozhi” memleketinin yöneticisi olduğu ve memleketin adının da yöneticile bağlantılı olma durumunun ihtimal dâhilinde olduğu ileri sürülür (*bkz.* Ekrem, 2003 s. 177). Söz konusu görüşe karşılık, “Gedaluozhi”nin *ilteber* unvanıyla isimlendirilmesi ve bu unvanın “Aşina” soyundan gelmeyen yöneticiler için kullanıldığını göz önünde bulundurarak, “Gedaluozhi”nin, Gök Türk soyundan olmadığını belirtebiliriz. Ayrıca “Gedaluozhi” isminin şahıs isminden ziyade kabile ismi olma olasılığı daha yüksektir. L. Petech'e göre “Hedaluozhi” ve “Gedaluozhi” isimleri, Halaçları ifade eden iki aynı kelimedir. Ona göre “Hedaluozhi”, Zabol ve Bâmyân bölgesinin başkenti, Gedaluozhi ise Kapisa bölgesinin başkentiydi. Ayrıca bu isimler Antik dönemde Zabullistan'a göç eden Halaçlarla ilgiliydi. Diğer bir tarihçi Kuwayama, “Hedaluozhi”yi bir yer adı “Gedaluozhi”yi ise bir unvan olarak belirtmektedir (*bkz.* Tezcan, 2014, s. 336-337). En nihayetinde Inaba, tartışma konusu olan meseleye kapsamlı bir araştırma neticesinde, “Hedaluozhi” ve “Gedaluozhi” isimlerinin aynı olup farklı dönemlerde aynı kabileyi belirtmek için kullanıldığını belirterek açıklık getirmiştir (2005, s. 3-6).

² X. yy. İslâm kaynaklarında “Halaç” ismi خَلج şeklinde belirtilmiştir (Bk. El-Hârizmî, 2008, s. 116; İstahrî, 1927, s. 253; İbn Hurdâzbih, 1889, s. 33; İbn Havkal, 1800, s. 207). XIII. yy. İslâm âlimi El-Hamevî, “lam” harfini esreli vermiştir (*bkz.* 1977, s. 426).

³ *Hudûdü'l-Âlem*'in Farsça metninde Gazne hakkında bilgi verilirken metin içinde Halluh (خَلج) okunuşu verilmiş, fakat söz konusu isim dipnotta “Halac” (خَلج) şeklinde belirtilmiştir (1983, s. 104)

⁴ Menandros, “Kholiatai” (Χολιατίv-Χοαλιτίv-Χλιατίv) şehrinin (dolayısıyla kavminin), bir kaleye sahip olduğunu ve büyük bir göl etrafında bulunduğunu belirtir. Eserde söz konusu isim “Oekh” Nehri yakınlarında geçmektedir. Bu nehrin Sırderya Nehri olduğu kuvvetle muhtemel görülmektedir. Büyük göl olarak belirtilen saha ise Aral Gölü yahut Hazar Denizi'ni ifade etmektedir. Bu çerçevede P. Lerch tarafından Aral Gölü'nün kıyısında bulunan Harezmi'nin, “Kholiatai” ile aynıleştiği belirtilmektedir. Ayrıca bu bölgenin Bizans seyyahlarının yol güzergâhına uygun bir mevki olması, “Kholiatai”-“Harezmi” aynılığını kuvvetlendirir niteliktedir (Dobrovits, 2011, s. 391-392).

kaynaklarında “Hvls-Holas”⁵, “Holac”⁶ ismiyle beliren isimlerin Halaçlarla bağlantılı olduğu, yine Marquart tarafından öne sürülmüştür (1901, s. 253). Söz konusu isimler her ne kadar “Halaç” isminin Batı kaynaklarında nasıl geçtiği üzerine bir izlenim verse de kesinlik arz etmemektedir (Konukçu, 2002, s. 1352; Köprülü, 1987, s. 111).

2. Türk Kaynaklarında Halaç İsmi

Bu bölüm 5 kısım halinde işlenmiştir. İlk kısımda Oğuz Kağan Destanı’nın Uygurca ve Farsça metninde geçen “Halaç” ismi, ikinci kısımda Oğuznâme’nin Kazan nüshasında geçen “Halaç” ismi, üçüncü kısımda Yazıcızâde ‘Alî Oğuznâmesi’nde geçen “Halaç” ismi, dördüncü kısımda *Şecere-i Terâkime*’de geçen “Halaç” ismi, son kısım olan beşinci kısımdaysa *Divânu Lugâti’t-Türk*’de geçen “Halaç” ismi hakkında bilgiler sunulmuştur.

2. 1. Oğuz Kağan Destanı’nın Uygurca ve Farsça Metninde Halaç İsmi

Oğuz Kağan Destanı’nın Uygurca ve Farsça⁷ olmak üzere iki tür metni mevcuttur. Her iki metinde de Oğuz Kağan, seferleri esnasında yanında bulunan beylere isimler vermiştir. “Kıpçak”, “Karluk”, “Kanglı” gibi isimlerin türeyişinden bahsedildiği destanda, “Halaç” isminin de nasıl ortaya çıktığı üzerine bilgiler bulunuyor.

Destanın Uygurca metninde aktarılan bilgilere göre Oğuz Kağan, gök tüylü ve gök yeleli bir erkek kurdun peşinde sefer düzenlerken, duvarları altından, pencereleri gümüşten, çatısı demirden büyük bir ev ile karşılaşır. Evin kapısı kilitli ve anahtarı yoktur. Oğuz Kağan, “Tümürdü Kagul” (Tömürdü Kagul) adlı bir ere, “*Sen burada kal ve kapıyı aç, açtıktan sonra tekrar orduya katıl.*” diyerek buyruk verir. Bahsi geçen olay vesilesiyle Oğuz Kağan, evin kapısını açmakla görevlendirdiği Tümürdü Kagul’a “Kal! Aç!” dediği için, onu “Kalaç” (Halaç) ismiyle isimlendirmiştir (Ağca, 2016, s. 91-117; Ögel, 2010, s. 123; Bang-Reşit Rahmeti, 1936, s. 25).

Reşideddin Oğuznâmesi’nde Halaç bahsi, Oğuz Kağan’ın Irak-ı Acem (İsfahan, Rey, Kazvin)’i itaat altına aldıktan sonra yaylak yapmak için Demâvend’e yöneldiği esnada geçer. Bu minvalde Oğuz Kağan’ın ordusuyla beraber Demâvend’e gidişi sırasında, askerlerinden birisinin eşi doğurdu. Yeteri kadar yiyecek olmadığı için anne sütsüz kalmıştı. Aile yemek

⁵ VI. yy. ortalarına tarihlenen *Appendix of Pseudo-Zacharias Rhetor* ekinde “Xwalis” (k.w.l.s) şeklinde beliren isim, VII.yy. başlarına ait *Notitia Episcopatum*’da “Khoulês” (Χουάλης) şeklinde geçmektedir. Özellikle ikinci isimden yola çıkan A. A. Vasiliev, Rus ve Macar akademisyenlerin görüşlerine de danışarak söz konusu ismin Hazar Denizi’nin eski Rus ismi olan “Khvalisskoe” ve “Khvalinskoe” isimlerini belirttiğini öne sürmüştür (Dobrovits, 2011, s. 392).

⁶ Macar diplomatik kaynaklarında “Holac-Kaloc” ismi Harezmi’i ifade etmek için kullanılmıştır. Bu minvalde Macarcada “Káliz” ve “Koalız” isimleri Harezmlileri nitelemekte, “Kálóz”, “Kálóc” ve “Kalász” isimleriye söz konusu isimlerle aynı anlamı ifade etmektedir (Dobrovits, 2011, s. 392-393).

⁷ Farsça metinler arasında en önemli gördüğümüz metin Reşideddin Oğuznâmesi’dir. Bu çalışmada söz konusu metin baz alınmıştır.

aramak için uğraş verdi ve ordudan geri kaldı. Çocuğun babası bu sırada sülün kuşunu yakalayan bir çakal görür ve çakalı kovalamaya başlar. Uzunbir kovalama ardından adam sülünü elde eder, pişirir ve karısına yedirir. Annenin sütü gelir ve çocuğunu doyurur. Bu olayın ardından aile iki üç gün sonra orduya yetişir. Bu çağda her ne sebeple olursa olsun kimse ordudan geri kalamazdı. Oğuz Kağan bunları görünce canı sıkıldı ve geri kalmalarının nedenini sordu. Hatunun eşi, yolda hatununun doğurması ve ona yemek aramakla uğraşmasından dolayı ordudan geri kaldıklarını anlattı. Oğuz Kağan bu sözü beğenmedi ve onu azarladı. Ardından “*Madem ki siz bu yüzden yoldan ve ordudan geri kaldınız o halde burada kalın*” diyerek “Kal Aç” (قال آج) dedi. Bu söz “*ey kadın geri ve aç kal*” manasına gelmektedir. Bu sebeple onların soyundan türeyenlere “Halaç” (خالج) derler (Hemedânî, 2005, s. 48; Togan, 1982, s. 45-46).

2.2. Kazan Oğuznâmesi’nde Halaç İsmi

Oğuznâme’nin Kazan nüshasında Reşideddin Oğuznâmesi’yle örtüşen bilgiler mevcuttur. Bu doğrultuda metinde İran seferi münasebetiyle açılan başlıkta; hatunu doğurduğu için ona yemek aramakla (çakalın kaptığı sülünü yakalamakla) uğraşan ve ordudan geri kalan bir ere,⁸ Oğuz Kağan’ın acıyıp azık verdikten sonra “*bu orduya katılma*” manasına gelen “Kal Aç” dediği ve bu kişinin neslinden türeyenlerin “Halaç” adını aldığı belirtilmiştir. Metinde “Halaç” ismi *قال آج* ve *خالج* şeklinde geçiyor (Oğuzname Destanı, 1998, 45a-45b; Ükten, 2010, s. 83-84).

Kazan Oğuznâmesi’nde, Reşideddin Oğuznâmesi’nden farklı olarak Halaçların, Maveraünnehir, Horasan ve Irak’da yaşadıkları, aynı zamanda Çağatay iline (Maveraünnehir) bağlı buldukları belirtilir. Bu bilgilere ek olarak metinde, Belh’de yaşayan ve Halaçlara mensup “Bahtiyar” lakaplı, ismi Muhammed olan bir beyden bahsedilir. Bu bey, Delhi şehrinde bulunan Kutbeddin isimli Padişah’a giderek hizmetine girecek, önemli askerî faaliyetlerde bulunarak Tibet’e seferler düzenleyecektir. Muhammed Bahtiyar, Leknevti Halaçlarının atasıdır. Metne göre Leknevti Halaçlarının son iki hükümdarının ismi Merdan ve İvaz isimli yöneticilerdir. Leknevti Halaçları, Merdan’ın beceriksiz yönetiminin de etkisiyle beraber ondan sonra gelen İvaz döneminde yıkılmıştır. Hanedanlığın toplamda hâkim olduğu süre 54 yıl olarak belirtilir (Demir, 2015, s. 128; Ükten, 2010, s. 84-85).

⁸ Reşideddin Oğuznâmesi’nde ordunun gerisinde kalan mezkûr aile, kendi çabalarıyla iki üç gün içerisinde orduya yetişirken, Kazan Oğuznâmesi ve *Şecere-i Terâkime*’ye göre ordunun gerisinde bulunan görevli askerlerin yardımıyla orduya yetişmiştir (Bk. Ükten, 2010, s. 84; Ebul Gazi Bahadır Han, 1996, s. 141).

⁹ Oğuznâme’nin Kazan nüshasında “Kalaç” kelimesinin son harfinde “çim” (چ) harfi kullanılırken, *Şecere-i Terâkime* ve Reşideddin Oğuznâmesi’nde “cim” (ج) harfi kullanılmıştır.

2.3. Yazıcızâde ‘Alî Oğuznâmesi’nde Halaç İsmi

Yazıcızâde ‘Alî Oğuznâmesi’nde Halaçlar hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Bu çerçevede diğer Oğuznâmelerden farklı olarak “Halaç” okunuşuna temas edilmemiş, “Halaç” ismi sadece “Kal Aç” (قَالَ آج)¹⁰ şeklinde verilmiştir. İsmi geçiş sebebi Reşideddin ve Kazan Oğuznâmesi’nde aktarılan olaylarla benzerdir. Bu minvalde Oğuz Kağan’ın İsfahan seferi dönüşü esnasında ordusunda bulunan bir erin hatununun doğurması ve hatunun gıda ihtiyacı duyması, bunun üzerine erin, eşinin yemek ihtiyacını gidermek için bir çakalın kaptığı sülünü yakalamak için mücadele etmesi, tüm bu olaylar esnasında ordudan geri kalması, yaklaşık iki üç gün sonra ailenin orduya ulaşması ve en nihayetinde Oğuz Kağan’ın bu askere “Kal Aç” demesi üzerinedir (2014, s. 8b).

2.4. Şecere-i Terâkime’de Halaç İsmi

Şecere-i Terâkime’de “Halaç” ismi üzerine aktarılan bilgiler, Kazan Oğuznâmesi’nde verilen bilgilerle örtüşür niteliktedir. Bu doğrultuda aktarılan bilgiler, Oğuz Kağan’ın İran, Şam ve Mısır’a sefer düzenlediği esnada, bir erin eşinin doğurmuş olması ve ona yiyecek aramakla meşgul olmasından dolayı ordudan geri kalması, bu sebeple Oğuz Kağan’ın bu ere acıyıp azık verdikten sonra “*bu orduya katılma*” manasında “Kal aç”¹¹ demesi ve “Halaç” isminin bu olay sonrası türediği üzerinedir (Ebul Gazi Bahadır Han, 1996, s. 140-141).

Şecere-i Terâkime’de Halaçlarla alakalı aktarılan diğer bilgiler de Kazan Oğuznâmesi’nde aktarılan bilgilerle örtüşür. Bu minvalde Halaçların yaşadıkları yerler ve Leknevti Halaçlarının ilk atası Muhammed Bahtiyar hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra, Merdan ve İvaz dönemi hakkında bilgiler verilmiştir. Eserin devamında Halaçların 54 yıl hüküm sürdüğü ve nihayetinde yerel hanedanların hizmetine girdikleri belirtilmiştir (Ebul Gazi Bahadır Han, 1996, s. 143-144).

2.5. Dîvânu Lugâti’t-Türk’de Halaç İsmi

Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti’t-Türk* isimli eserinde Türkmen maddesini açıklarken Halaçlar üzerine malumat vermiştir. Eserde Oğuz boyları 22 boy olarak gösterilmektedir. Halaçlar bu 22 Oğuz boyuna dâhil değildir. Kaşgarlı’nın aktardığına göre, Zülkarneyn, Semerkand’ı geçip Türk diyarlarına yöneldiğinde, Türklerin başında “Şu” isimli bir hükümdar bulunuyordu. Şu, sefer için hazırlık yapmamıştı ve Zülkarneyn’in geçişi üzerine doğuya doğru çekildi. Halk bu durum karşısında telaşa düştü ve kim bir binek hayvan bulduysa kendini onun

¹⁰ Metinde bir diğer “Kalaç” ismi harekelendirilerek قَلَج şeklinde verilmiştir (Yazıcızâde ‘Alî, 2014, s. 450a).

¹¹ “Halaç” ismi metinde “Kalaç” قَلَج şeklinde veriliyor, fakat daha sonra bu ismin “Halaç” şekline dönüştüğü “bu vakitte bunlara خَلَج derler” sözüyle belirtiliyor (Bk. Ebû'l-Gâzi Bahadır Han, 2015, s. 96).

üzerine atarak hükümdarla gitti. Bu, onun hayvanını; o, bunun hayvanını almıştı. Sabaha dek karargâhları dümdüz, boş bir hâle gelmişti (Kâşgarlı Mahmud, 2014, s. 519-520).

Hükümdar askerleriyle birlikte gittikten sonra, geride geceleyin hazırlıklı olmadığı için gidemeyen 22 kişi kaldı. Bunlar “Türkmen” olarak isimlendirilen ve eserin giriş kısmında Oğuz boyları olarak gösterilen boylardır. Türkmenler ya yaya olarak gitmek yahut buldukları yerde kalmak için hazırlık yapıyorlardı. Bu esnada sırtlarında yükleri, yanlarında aileleri bulunan ve yorgun bir halde göçe katılan iki kişi gördüler. O iki kişi Türkmenlerle istişare etti. Türkmenler o iki kişiye, Zülkarneyn’in yolcu olup kendilerine zarar vermeden aşır geçeceğini, bu nedenle göçe gerek olmadığını söylediler. Bu vesileyle Türkmenler onlara Türkçe olarak “*ey iki kişi, bekleyin, kalın ve durun*” manasına gelen “Kal Aç” (قَالَ أَجْ) dediler. Onlar daha sonra “Halaç” (حَلَاجْ) diye adlandırıldılar. Bunlar iki kabiledir (Kâşgarlı Mahmud, 2014, s. 520; Kaşgarlı Mahmud, 1985, s. 415).

Zülkarneyn Halaçları gördüğünde, saçlarının tipi ve Türk alametleri bulduklarından dolayı onlara “Türk mânend” dedi. Kelime “Türk’e benzer” anlamına gelmektedir. Bu vesileyle o isim günümüze kadar geldi. Kalan kavimler toplamda 24 kabile olsa da iki “Halaç” kabilesi Oğuzlardan (Türkmenlerden) sayılmaz (Kâşgarlı Mahmud, 2014, s. 520; Kaşgarlı Mahmud, 1985, s. 415).

3. Halaçların Menşei Meselesi

Evvela 699 tarihli Baktriya vesikasında geçen: “*Ve ben, Bag aziyas, büyük Türk prensesi, Kutlug Tapaglug Bilge Sevüg’ün odalığı, Halaç halkının prensesi*” şeklindeki ifade, Halaçların “Türk” olduğunu gösterir niteliktedir. İslâm kaynakları Halaç-Karluk karışımına imlânın azizliği münasebetiyle düşmüş bulunsalar da, X-XIV. yy. İslâm kaynaklarında Halaçlar “Türk” olarak belirtilir.¹² Binaenaleyh söz konusu dönem İslâm kaynaklarında geçen şu sözler

¹² Bahsi edilen X-XIV. yy. İslâm kaynaklarındaki kesitler şu şekildedir: X. yy. İslâm coğrafyacısı İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* isimli eserinde Halaçların, Hind ile Sistân bölgeleri arasında Gurların arkasına gelip yerleşen hayvan sahibi kimseler olup, Türklerden bir sınıf olduklarını belirtir. İstahrî, Halaç malumatını Sistân’a bağlı Beled-i Daver olarak belirttiği, kaynaklarda Zemin Daver ismiyle geçen yerleşke hakkında bilgi verirken anlatır. O, Halaçların giyimleri ve dillerinin Türkler gibi olduğunu belirtmekle beraber, onları nimeti bol insanlar olarak tanımlar. Hatta Halaçların bölgenin koyun ihtiyacını gideren kavimler arasında olduklarını belirtir. İstahrî bir diğer Halaç malumatını, “zıkr-i Horasan” ismiyle açtığı başlıkta verir. Bu kısımda Kâbul’dan Vahhân’a ve Huttel’in arka kısımlarına kadar ulaşan sahayı, Halaç mıntakası olarak gösterir (1927, s. 245-281; 2015, s. 215-240; Rehman, 1976, s. 41; İbn Hordadbeh, 1986, s. 66-67; Şeşen, 2017, s. 159). Aynı yüzyıl İslâm coğrafyacısı İbn Havkal, *Kitâbü Sûreti'l-Arz* isimli eserinde İstahrî’nin aktardığı bilgileri teyit eder. Bu doğrultuda Halaçlar hakkında bilgi verirken onların Hindistan ve ilçelerinde yayılan Türklerden bir zümre olduğunu, Gur diyarının arkasında (ötesinde) Sistân ve Hind diyarı arasındaki bölgede hayvancılık yaparak hayatlarını idame ettirdiklerini belirtir (2017, s. 363; Abaev, 2018, s. 33; Rehman, 1976, s. 40; Şeşen, 2017, s. 168). Bir diğer X. yy. İslâm coğrafyacısı Mes’ûdî ise Halaç yurdu olarak Büst, Bistam ve Sistân’ı gösterir (Rehman, 1976, s. 141). Yazarı belli olmayan X. yy. İslâm kaynağı *Hudûdü'l-Âlem*’de Halaçlar, Belh, Büst ve Cüzcan bölgesinde yaşıyor olarak zikredilmiş, menşelerininse Türk olduğu belirtilmiştir (1982, s. 111). X. yy. İslâm kaynaklarından başka XI. yy. İslâm âlimi Şerefü’z-zaman Tâhir el-Mervezî, Zekeriya Kitapçı’nın aktardığına göre *Tabâyiü'l-Hayvan* isimli eserinde Halaçların Türk olduklarını belirtmekle beraber sürü sahibi oldukları için sürekli göç ettiklerinden bahsetmiştir (2004, s. 141). XII. yy. İslâm

bunu ortaya koymaktadır: “Halaç bir Türk zümresidir, karakterleri, kıyafetleri ve elbiseleri diğer Türklerinki gibidir” (Togan, 1981, s.150; Bayburtluoğlu, 2018, s. 43).

Özellikle Halaç-Karluk meselesi Halaçların menşini tespitinde karışıklığa mahal vermektedir.¹³ Bu karışıklığı gidermenin yegâne yolu Karlukların tarihsel sürecini izlemek ve bu esnada Tohâristan’da cereyan eden münasebetleri gözlemlemekten geçer. Bu doğrultuda bakıldığında Karluklar, Çin kaynaklarına göre Gök Türk hanedanına yakın gösterildikleri için, Töleslerden ayrı tutularak farklı bir topluluk olarak nitelenirler. Coğrafi olarak ilk görüldükleri yer, Altay dağlarının batısında bulunan Pu-ku-chen suyu kenarındır. 627 yılında Batı Gök Türk Kağanlığı’na bağlı Sır Tarduşların, Doğu Gök Türk ülkesine göç edip onlara tâbi olmasıyla Tanrı Dağlarının kuzeyi boşaldı. Bu boşluktan yararlanan Karluklar, buldukları yerden güneye inerek Tanrı Dağlarının kuzey bozkırlarına (Kara İrtiş-Tarbagatay havalisi) yayıldılar (Taşağıl, 2014, s. 76; Aydın, 2011, s. 253-254).

Karluklar, Tarbagatay bozkırlarında üç kabileden müteşekkil¹⁴ halde yaşıyorlardı. Onlar, siyasî manada oldukça kaygan bir yapıya sahipti. Siyasî çıkar doğrultusunda destek çıktıkları devletlere aradan kısa bir süre geçtikten sonra cephe alır konuma geliyorlardı. Bu minvalde 627 yılında Batı Gök Türk Kağanlığı’na isyan ederken, 659 yılında Çin’e karşı Batı Gök Türk Kağanlığı’nın yanında mücadele verdikleri görülür. 665 yılında ise Çin İmparatorluğu’na tâbi olup Batı Gök Türklerden bağımsız yaşadılar (Salman, 2001, s. 509).

Karluklar, bağımsız yaşadıkları sürede kuvvetli bir orduya sahip oldular. Beyleri evvelden kullandıkları *Kül Erkin* unvanı yerine *Yabgu* unvanını kullanmaya başlamıştı. Söz konusu “Karluk” bağımsızlığı, Kapgan Kağan tarafından 714 yılında sonlandırılmıştır. Fakat

---

coğrafyacısı İdrîsî, *Nüzhetü’l-Müştak* isimli eserinde Halaçların göçebe olarak yaşayıp kıldan evlerde yaşayan Türklerden bir zümre olduklarını belirtir. İdrîsî, Halaçların Hayham isimli, dağa oyulmuş, etrafı içi su dolu hendekle çevrelenmiş bir kaleye sahip olduklarını belirtir. Söz konusu kalede Halaçların hükümdarı da ikamet ederdi (Şeşen, 2017, s. 108-151). XII-XIII. yüzyıl İslami kaynak olma vasfını taşıyan Fahreddin Mübarekşah’ın, *Târih-i Fahreddin Mübarekşâh* isimli eserinde “Türk” kavimleri tanımlarken Halaçlar bu kavimlerin arasında gösterilir (Marvar-üdi, 1927, s. 47; Dodangeh, 2010, s. 19). XIII. yy. İslâm coğrafyacısı El-Mağribî, *Kitâbü’l-Coğrafya* isimli eserinde Halaçların Türk olup, kahraman kişiler olduğunu belirtir (1970, s. 163; Kitapçı, 2004, s. 141). Aynı yüzyıl İslâm âlimi El-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân* isimli eserinde Halaçların Türk olduğunu, kıyafetlerinin Türk tipi, konuştuklarının dilin Türkçe olduğunu belirtir. O, Halaçların yaşadıkları bölgeyi Kâbul’dan Hindistan’a kadar ulaşan arazi ve Sistân olarak belirtir (1977, s. 426; Şeşen, 2017, s. 142; Kitapçı, 2004, s. 141). XIV. yy. İslâm âlimi İbn Haldun, *Mukaddime* isimli eserinde Türk olarak belirttiği Halaçların, Sistân Kâbul ve Gazne ile çevrelenen sahada göçebe yaşadıklarından bahseder (1997, s. 151-664).

¹³ Zira imlâdan kaynaklanan problemlerden ziyade onların Karluklara mensup olduğunu belirten ilim adamları vardır. Muhammed b. Necib Bekran isimli XIII. yy. tarihçisi, Halaçların Türklerden bir grup olmakla beraber Karluklarla bağlantılı olduklarından, Zabulistan ve Gazne bölgesine yerleştiklerinden, bölgenin sıcaklığının etkisiyle tenlerinin renginin değiştiğinden ve zamanla asimile olarak konuştukları dilin de değiştiğine uğradığından bahseder. Ayrıca Halaçlardan bir kabilenin Baverd mntukasına yerleştiği ve “Karluk” halkına “Halaç” denildiği üzerinde durur (Bk. Dani, 1996, s. 360; Djumaniyazova, 2016, s. 70; İnaba, 2005, s. 16; Abaev, 2018, s. 33). K. Niyozov’a göre de Halaçlar, Karluklarla bağlantılıdır. Onlar VI-VIII. yy.’lar arasında Afganistan’a göçtüler, Karluklar ise İli Irmağı’nın kuzeyi ve Semireçi’de (Yedisu) kaldılar (Djumaniyazova, 2016, s. 70).

¹⁴ Karluk kabilelerinin isimleri şu şekildedir: İlk Karluk kabilesi, “Mu-lo” (Mu-luo, Mou-ts’e) yahut “Mu-la” ismiyle anılan kabiledir. İkinci Karluk kabilesi, “P’o-fu” yahut “Çi-si” (Ch’ih-ssu) ismiyle anılan kabiledir. Üçüncü Karluk Kabilesi, “Ta-şi-li” (Da-shi-li) ismiyle anılan kabiledir (Aydın, 2011, s. 146; Taşağıl, 2014, s. 76-77).

Karluklar Çin ile ittifak kurarak, Gök Türk Kağanlığı'na sürekli isyanlarda bulundular (Kafesoğlu, 2011, s. 140-141). En nihayetinde 734 yılından sonra II. Gök Türk Devleti'nin zayıflamasından faydalanarak Uygur ve Basmlılarla birlikte Gök Türkleri yıkıp, Basmlıların reisi Hsie-hsie-chih (Shie-tieh-i-shih)'yı *kağan* ilan ettiler. Bu minvalde Uygurlar doğu (sol) kanat yabguluğunu alırken, Karluklar ise batı (sağ) kanat yabguluğunu aldılar (Taşağıl, 2014, s. 81; Mert, 2009, s. 18).

Karluk siyaseti, kurulan yeni düzende de kaygan yapısını devam ettirdi. Zira çok geçmeden Uygurlarla bir olup Basmlı reisi Hsie-hsie-chih'yı öldürdüler. Bu vesileyle Karluklar Uygur Devleti'nin kurulmasına vesile olurken, daha üst merteye olan "Sol Yabguluk" mertebesine ulaştılar (Taşağıl, 2014, s. 81; Salman, 2001, s. 509). Fakat bu sefer 746-747 yıllarında Karluklar, Uygurlara karşı isyan etti. Bu isyan neticesinde "Tes Tariat" ve "Şine Us" yazıtlarında geçen ifadelerle göre Üç Karluklar, bozguna uğrayarak batıya kaçtılar ve On-oklara iltica ettiler. Lâkin 751-757 yıllarında yine isyan ettiler. Bu isyanlar da netice vermedi ve Uygurlar tarafından tekrar bozguna uğratıldılar (Mert, 2009, s. 171-262; Aydın, 2007, 56-63; Ögel, 1951, s. 73-75).

Uygurca yazılmış bir "Mani" metnine göre batıya göç sonrası Karluk yurtları şu şekilde geçer: Argu-Talas vadisi, Kasu (Kaşgar'da bir yer ismi), Yegankent (Evliya-ata ile Taraz arasında bir yurt), Ordukent (Balasagun), Çiğilkent (Talas havalisinde) (Salman, 2014 s. 4-5). Bu yerleşkeleri destekler mahiyette Karlukların 756 yılında Cungarya, 766 yılında ise çöken Türgiş devletinin yerine Balasagun ve Talas havalisine Balasagun merkezli yerleştiklerini söyleyebiliriz. Karluklar, Ötügen'de kurulu olan Uygur Devleti'ne 840 yılına kadar bağlı kaldılar (Kafesoğlu, 2011, s. 142).

Anlatılanlar ışığında Karlukların, VII. yy. başlarında Altay Dağları civarında bulunurken, aynı yüzyıl ortalarında Tarbagatay bozkırlarına indiğini ve VIII. yy. ortaları itibarıyla batıya göç ederek Talas havalisine yerleştiğini görmekteyiz. Karluklar henüz Tarbagatay bozkırlarında yaşarken, Tohâristan'da bulunan iki vesikada "Halaç" ismine rastlanmaktadır. Bu durum Karlukların ve Halaçların ayrı kavimler olduğunu kanıtlar niteliktedir. Zira vesikalar VI. yy. sonlarına tarihlenmektedir. VIII. yy. ikinci yarısında dahi biz Karlukların hâlâ Amuderya'yı geçmediklerini görüyoruz.

Coğrafi tahlil vesilesiyle Karluk-Halaç ayrımını yapabildiğimiz gibi bu karışıklığa neden olan Arap imlâsından da ayrıntılı bahsederek söz konusu ayrımı daha anlaşılır biçimde

ortaya koyabiliriz.¹⁵ Bu doğrultuda İslâm kaynaklarında “Karluk” ismi, “Harluh” (İbn Hurdazbih, 2013, s. 80)¹⁶ ve “Halluh” (Şeşen2017, s. 64-70) şeklinde geçmektedir. Karışıklığa “Harluh” isminden ziyade “Halluh” ismi neden olmaktadır. Zira yazılışı حَلَج, خَلَج, خَلَج şeklinde olup ismin son harfi ح (h) ve خ (h) bir nokta değişikliği ile ج (c) harfine dönüşüyor ve “Halluh” okunuşu yerine “Halac” (خَلَج) okunuşunu veriyor. Bu vesileyle Tohâristan bölgesinde yaşayan Halaçların, “Halluh” olarak verilmesi bu iki kabilenin aynileşmesine yol açıyor. Lâkin hem Arap imlâsının azizliği, hem de tarihsel süreç bu iki ayrımı gösterir niteliktedir (Köprülü, 1987, s. 110; Hudûd al-Âlam, 1982, s. 286). Ayrıca bu bilgilere ek olarak unvanlar dahi söz konusu ayrımı göstermektedir. Öyle ki, VII. ve VIII. yy. “Halaç” yöneticileri, *rutbil*, *ilteber*, (Aram-Lo Muzio, 2006, s. 134; Konukçu, 2002, s. 1349; Tezcan, 2014, s. 338; Inaba, 2005, s. 2-6) gibi unvanlar kullanırken, Karluklar *yabgu* unvanını kullanıyordu (Kafesoğlu, 2011, s. 141; Şeşen, 2017, s. 77).

Halaç-Karluk ayrımı üzerine *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Oğuz Kağan Destanı'nın Uygurca metni, Reşideddin Oğuznâmesi ve diğer Oğuznâmeler de fikir yürütmemize olanak sağlar. Zira, Kaşgarlı, Halaçları “Türkmen” maddesinde açıklarken, Karlukları “Türk” maddesinde açıklamış olup, aralarında herhangi bir bağlantıdan söz etmemiştir.¹⁷ Eserin XI. yy.'da kaleme alındığı düşünülürse bu önemli bir durumdur. Ayrıca XIV. yy. sonu ve XV. yy. başlarında kaleme alındığı kuvvetle muhtemel olan Oğuz Kağan Destanı'nın Uygurca metni (*bkz.* Ağca, 2016, s. 61), Reşideddin Oğuznâmesi ve diğer Oğuznâmelerde de herhangi bir bağlantı belirtilmez.

Halaç-Karluk olarak beliren bu iki farklı kavim geç dönem vesikalarında dahi ortaya çıkmıştır. Fatih Sultan Mehmed tarafından 1473 yılında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile yapılan bir savaş vesilesiyle Türkistan'a yazılan bir vesikada geçen “Türk” ahalileri arasında Karluklardan başka “Halaç” isimli bir kavim zikredilmektedir. Fakat söz konusu tarihlere Türkistan'da “Halaç” ve “Karluk” kavimlerinin var olduğunu söylememiz güçtür. Muhtemelen ezber bilgiler çerçevesinde Türkistan'a hitap edilmiş ve bu vesileyle söz konusu isimler kullanılmıştır (Arat, 1939, s. 298).

Halaç-Karluk ayrımını yapmakla beraber onların “Türk” olduklarını Brahmice vesikada geçen ifadeler ve X-XIV. yy. İslâm kaynaklarının aktardıkları bilgiler çerçevesinde daha evvel

¹⁵ Arap imlâsıyla alakalı diğer bir örneği, Pencikent Halaçları arasında 721-722 yıllarında Halaç asilzâdesi olarak ismi zikredilen “Calanc” isminden yola çıkarak gösterebiliriz. Söz konusu isim Et-Taberî tarafından “Calanc”(جلنج) şeklinde aktarılmıştır (Bk. ty., s. 170), Zekeriyâ Kitapçı bu ismi “Calanc” şeklinde belirtmekle beraber parantez içinde “Halaç” olduğunu belirtir (2009, s. 135). Emel Esin ise aynı ismi “Halañç” şeklinde verir (1972, s. 35-36).

¹⁶ İbn Hurdâzbih tarafından Zemin'den Fergana'ya giden yol hakkında bilgi verilirken “Harluh” ve “Halaç” kavimleri iki ayrı grup olarak aktarılır (1889, s. 33; 2008, s. 38-39).

¹⁷ *Dîvânu Lugâti't-Türk*'de Talas ve Balasagun arasında yaşayan “Argu” isimli boy, Zeki Velidi Togan, Fuad Köprülü ve V. V. Barthold tarafından Karluklar olarak nitelendirilmiştir (*bkz.* Gömeç, 2009, s. 7).

zikrettik. Buna ek olarak her ne kadar destanlarda aktarılan bilgiler tartışmaya açık olsa da, Oğuz Kağan Destanı'nın da Halaçların Türklüğü üzerine bizi aydınlatır nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki, Oğuz Kağan'ın isim verdiği birçok "Türk" topluluğu arasında Halaçlar da zikredilir. Bu minvalde Halaçların, diğer "Türk" grupları ile aynı anlatım şekli ile anılması münasebetiyle onların "Türk" topluluğu olduğunu söyleyebiliriz. Zira hem Uygurca metinde hem de Farsça metinde "Kalaç" (Halaç) ismini alan bey, tıpkı "Kıpçak", "Kanglı", "Karluk" adıyla adlandırılan beyler gibi Oğuz Kağan'ın ordu mensubudur.¹⁸

Halaçların menşei hakkında onların "Eftalit" kalıntısı olduğu üzerine de bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi El-Hârizmî'nin *Mefâtihi'l-'Ulûm* isimli eserinde geçmektedir.¹⁹ Bu bilgiye dayanarak yerleşik ve göçebe birçok topluluğu bünyesinde barındıran Tohâristan'ın hâkim gücü Eftalit Devleti'ne²⁰, Halaçların da dâhil olduğunu ileri süren ilim adamları vardır. Bu ilim adamlarının Türkiye'de öncülleri Zeki Velidi Togan²¹ ve Enver Konukçu'dur.²² Bunlara ek olarak J. Marquart, Eftalit Devleti'nin menşei üzerine ihtilaf bulunduğu için, Halaçları söz konusu devletin kalıntısı olarak görerek "İndo-İran" faraziyesi geliştirmiştir. Ayrıca Mehmet Tezcan'ın belirttiği üzere Halaçların Türklüğü noktasında birçok kaynağın ittifak etmiş olmasına rağmen; Batılı ilim adamları, Halaçların "Moğol" yahut "Türk-Moğol" olduğunu ileri sürmüştür (2014, s. 339-340).

Halaçların Oğuzluğu meselesi de vardır ki bu görüş Faruk Sümer tarafından ortaya atılmıştır. Bu minvalde Kaşgarlı tarafından verilen 22 Oğuz boyu, Reşideddin Fazlullah'ın Oğuznâmesi'nde 24 boy olarak gösteriliyor (Togan, 1982, s. 50-51). Reşideddin Oğuznâmesi'nde, Kaşgarlı tarafından gösterilmeyen "Kızık" ve "Karkın" boyları, Yıldız Han'ın

¹⁸ Ordu mensubu olmayıp Oğuz Kağan tarafından isimlendirilmiş kavimler de vardır. Bunlar "Saklab" ve "Moğol" kavimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca destanın Farsça metinlerinde "Kıpçak" kavminin teşekkülü üzerine farklılıklar mevcuttur (*bkz.* Ögel, 2010, s. 115-209).

¹⁹ X. yy. İslâm âlimi olan El-Hârizmî, Eftalitler'den sonra Tohâristan'da onların kalıntısı olarak Halaçlarla birlikte "Kencine" Türklerinden de bahsetmiştir (Bk. 2008, s. 116; Bosworth-Clauson, 2007, s. 173; Djumaniyazova, 2016, s. 72). XIV. yy. İslâm âlimi İbn Haldun da Halaçların, Eftalitlerle bağlantılı olduğunu belirtmiştir (1997, s. 665). Eftalit-Halaç bağlantısı Japon tarihçi Inaba tarafından reddedilmektedir. Ona göre Halaçlar, Batı Türk Kağanlığı'nın kuruluşundan biraz daha önceki dönemde Tohâristan'a gelerek "Eftalit" siyasi birliğinin içine girdiler. Bu vesileyle Eftalitlerin yıkılışından sonra İslâm coğrafyacıları tarafından onların bakayaları olarak addedildiler (2005, s. 15-16).

²⁰ V. yy. sonlarına doğru tüm Tohâristan'a hâkim olan Eftalitler, 30 küsur devleti kendilerine bağlamıştır (Yıldırım, 2015, s. 296).

²¹ Zeki Velidi Togan, Eftalit topluluğunu teşkil eden "Kencine", "Karluk" ve "Halaç" topluluklarından bahsetmiştir. Togan, "Karluk" ve "Halaç" kavimlerini iki ayrı kabile olarak tanımlar. Firdevsi'nin V. yy. başlarında, Halaçların Batı Türkistan ve Tohâristan'da, Karlukların ise daha eski zamanlarda aynı bölgede varlığında bahsetmiş oluşundan yola çıkan Togan, "Halaç" ve "Karluk" kabilelerinin Tohâristan, Seyhun'un Kuzeyi ve Çu-Talas havalisini kapsayan mıntıkada yayıldıklarını zikreder. Ayrıca Togan, Eftalitlerin kalıntısı olan "Halaç" ve "Karluk" kabilelerini "Türkmen" olarak nitelendirir. Togan yaptığı araştırmalar neticesinde, XI. yy.'da Karlukların batı zümresinin Buhara, Harezmi ve Merv havalisinde bulunan köy ve kasabalarda yaşarken, Halaçların Kûhistan ve Tabeseyn'de yaşadıklarını belirtir. Timur çağında ise Halaçlar Save ve Kum mıntikasında belirirken, Karluklar Şiraz ve Kirman'da meskûndü (1985, s. 59-62).

²² Enver Konukçu, Halaçların Nizek hanedanı ile birlikte Akhun (Eftalit) kalıntısı olduklarını belirtmiştir (*bkz.* 2002, s. 1353-1358).

oğulları olarak Oğuz boyları arasında gösterilir. Bu doğrultuda Faruk Sümer, Kaşgarlı'nın listesine katmadığı Halaçların, Reşideddin tarafından “Kızık” ve “Karkın” boyları olarak listeye dâhil edildiğini ileri sürmüştür (1972, s. 203-204).

Halaçların menşei üzerine açılan bu kısımda aktarılan tüm bilgilerin dört aşamada toplandığını söyleyebiliriz. İlk merhale “Halaçların Türklüğü”, ikinci merhale “Halaç-Karluk” münasebeti, üçüncü merhale “Halaç-Eftalit” münasebeti ve son merhale ise “Halaç-Oğuz” münasebeti üzerinedir. Bu merhaleleri irdelerken onların kökenlerinin Türklüğü noktasında kâni olduğumuzu kaynaklar neticesinde söyleyebiliriz. İkinci merhale olan Karluk-Halaç ayrımı ise tafsilatlı şekilde sunulmuş ve bunların iki ayrı grup olduğu tespit edilmiştir. Esas önem ihtiva eden merhale üçüncü merhaledir. Zira Halaçların, “Eftalit” kalıntısı olması olağan bir durumdur. Bu minvalde Halaçların, Eftalit Devleti'nin hüküm sürdüğü Tohâristan sahasında yaşıyor olması ve söz konusu devletin bünyesinde birçok topluluğun var oluşu göz önünde bulundurulursa, Halaçların da zamanında onlara bağlı bir grup olduğu söylenebilir. Halaçların, Eftalit devrinde (420-557) Amuderya'nın güneyinde (Tohâristan'da) bulunuyor olmaları ihtimal dâhilindedir. Zira biz Halaçların tam olarak hangi tarihte Amuderya'nın güneyine geçtiğini bilmiyoruz. Son merhale ise Halaç-Oğuz bağlantısı üzerinedir ki bu görüşün zayıf bir görüş olduğunu söyleyebiliriz (Bayburtluoğlu, 2018, s. 43).

Sonuç

Çalışmanın sonucunda siyasî ve sosyokültürel yapısı zengin olan Tohâristan'da, Orta Çağ'da “Halaç” isimli bir Türk kavminin etkin olduğunu görüyoruz. Söz konusu kavmin Amuderya'nın güneyine ne zaman indiği bilinmiyor. Halaçların ismi, Çin, Baktriya, İslâm ve Türk kaynaklarında görülüyor ve bu kaynaklar Halaçların Türk olduğunu belirtiyor. Hatta onların “Eftalit” kalıntısı olduğunu belirten kayıtlar da vardır. Halaçların yaşadığı Tohâristan bölgesinin “Eftalit” sahası ile birebir örtüşmesi ve Eftalitlerin bünyelerinde birçok topluluğu barındırmış olmaları, bu fikri destekler niteliktedir. Halaçların Karluklarla da bağlantısı kurulmuş, fakat bu durumun Arap imlâsından kaynaklandığı ve iki kavmin farklı olduğu görülmüştür. Nihayetinde Faruk Sümer, Halaçları Oğuz boyları arasına dâhil etmiş, fakat bu görüşün de sağlam temellere oturmadığı saptanmıştır. Tüm neticeler çerçevesinde onların; bağlantı kurulmaya çalışılan diğer Türk gruplarından ayrı, müstakil bir Türk grubu olduğunu kesin olarak söylemekle beraber, “Eftalit” kalıntısı oldukları savını da ihtimal dâhilinde tutabiliriz.

Kaynaklar

- Abaev, T. (2018). Tyurki-Hildji v Afganistane. S. S. Kamoliddin (Dü.). *Problema Etnogeneza i Etničeskoj İstorii Narodov Sredney Azii* (s. 31-40) içinde. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Ağca, F. (2016). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı (Metin-Aktarma-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Afram, M., & Lo Muzio, C. (2006). A New Coin Type of the Khalaj. *Journal of Inner Asian Art and Archeology*, 1, 133-139.
- Arat, Reşit R. (1939). Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı. *Türkiyat Mecmuası*, 6, 285-322.
- Aydın, E. (2007). *Şine Usu Yazıtı*. Çorum: KaraM Yayınları.
- Aydın, E. (2011). *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Bang, W., & Reşit R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- Bayburtluoğlu, H. (2018). VII-X. Yüzyıllarda Toharistan Bölgesinde Halaçlar. *Genç Kalemler Dergisi*. (5), 42-44.
- Bosworth, C. E., & Clauson, S. G. (2007). Al Xwârazmî on the Peoples of Central Asia. C. E. Bosworth (Dü.). *The Turks in the Early Islamic World* (Cilt 9, s. 167-177) içinde. London: Ashgate Variorum.
- Dani, A. (1996). Eastern Kushans, Kidarites in Gandhara and Kashmir, and Later Hephthalites. B. A. Litvinsky & vd. (Dü.). *History of Civilizations of Central Asia* (Cilt 3, s. 167-180) içinde. Paris: UNESCO Publishing.
- Demir, N., & vd. (2015). *Oğuzname (Kazan Nüshası)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Djumaniyazova. (2016). Tyurki Toharistana: Karluki ili Haladji?. S. S. Kamoliddin (Dü.). *Problema Etnogeneza i Etničeskoj İstorii Narodov Sredney Azii* (s. 69-74) içinde. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Dobrovits, M. (2011). The Altaic World Throug Byzantine Eyes: Some Remarks on the Historical Circumstances (AD 569-570). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 64(4), 373-409.
- Dodangeh, A. (2010). Fahreddîn Mubâreksâh'ın Şecere-yi Ensâb İsimli Eserinin Türkçe Tercümesi. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, (188), 1-28.
- Ebul Gazi Bahadır Han. (1996). *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)*. Z. K. Ölmez (Dü.). Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Ebû'l-Gâzi Bahâdır Han. (2015). *Şecere-yi Terâkime*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ekrem, E. (2003). *Hsüan-Tsang'ın Seyahatnamesi'ne Göre Türkistan*. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü
- El-Hamevî, Şeyhu'l-İmâm Şihâbüddin Ebî Abdullah Yâkût bin Abdullah. (1977). *Mu'cemü'l-Büldân* (Cilt 4). Beyrut: Dâr-ı Sâdr.
- El-Hârizmî, Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Yusuf. (2008). *Mefâtihu'l-'Ulûm*. (A. El-A'sem, Nşr.). Beyrut: Dârü'l-Menâhil.
- El-Mağribî, Ebû'l-Hasan Ali bin Mûsa bin Sa'id. (1970). *Kitâbü'l-Coğrafya*. (İ. El-'Arabî, Nşr.). Beyrut.
- Et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr. ty. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Cilt 7). Matbaatu'l-Huseyniyetu'l-Mısriyye.

- Esin, E. (1972). Butân-ı Halaç (M. VII.-X.Yüzyıllarda Halaç Kültürünün Sanat Eserlerine Akisleri). *Türkiyat Mecmuası*, 17, 25-67.
- Gömeç, S. (2009). Divanü Lûgat- İt-Türk'de Geçen Yer Adları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28 (46), 1-33.
- Hemedânî, Reşîdeddîn Fazlullâh. (2005). *Câmiü't-Tevârih (Târih-i Oğuz)*. Tahran: Mîrâs-ı Mektûb.
- Hudûd al-Âlam (The Regions of the World)*. (1982). (V. Minorsky, çev.). London: E.J.W. Gibb Memorial Trust.
- Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib*. (1983). (Menûçîhr-i Sütûde Nşr.). Tahran: Kitâbhâne-i Tahûrî.
- Inaba, M. (2005). The Identity of Turkish Rulers to the South of Hindukush from the 7th to the 9th Centuries A.D. *Zinbun*, no. 34, 1-19.
- İbn Haldun. (1997). *Mukaddime I*. (Z. K. Ugan, çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İbn Havkal. (1800). *The Oriental Geography of Ebn Haukal*. (W. Ouseley, çev.). London: Oriental Press.
- İbn Havkal. (2017). *10. Asırda İslâm Coğrafyası*. (R. Şeşen, çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İbn Hordadbeh. (1986). *Kniga Putey I Stran*. (N. Velihanova, Perevod s Arabskogo, Kommentariy, İssledovanie, Ukazateli i Kartı). AN Azerbaydjanskoy SSR, İnstitut Vostokovedeniya, Baku: "Elm".
- İbn Hurdâzbih, Ebû'l-Kâsım Ubeydullah bîn Abdullah. (1889). *El-Mesâlik ve'l-Memâlik*. M. J. de Goeje (Dü.). Leiden: Brill.
- İbn Hurdazbih. (2008). *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. (M. Ağarı, çev.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İbn Hurdazbih. (2013). *Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*. (Y. Z. Yörükân, çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İstahrî, Ebû İshak İbrâhim bin Muhammed el-Fârisî' el-Kerhi. (1927). *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*. M. J. de Goeje (Dü.). Leiden: Brill.
- İstahri. (2015). *Ülkelerin Yolları*. (M. Ağarı, Çev.). İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Kafesoğlu İbrahim. (2011). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kaşgarlı Mahmud. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* (Cilt 3). (B. Atalay, çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. (A. B. Ercilasun, & Z. Akkoyunlu, çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Khajeh, B. H. (2013). *İran'da Yaşayan Halaç Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kitapçı, Z. (2004). *İlk Müslüman Türk Hükümdarları ve Hâkanları*. Konya: Yedikubbe Yayınları.
- Kitapçı, Z. (2009). *Orta Asya'da İslâmiyet'in Yayılışı ve Türkler*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları.
- Konukçu, E. (2002). Akhunların Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar). H. C. Güzel, & vd. (Dü.). *Türkler* (Cilt I, s. 1348-1356) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Köprülü, F. (1987). Halaç. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 5/1, s. 109-116) içinde. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Mangaltepe, İ. (2009). *Bizans Kaynaklarında Türkler (Menandros Protektor ve Theophylaktos Simokattes)*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Marvar-rúdí, Fakhru'd-din-Mubáraksháh, (1927). *Ta'rih-i Fakhru'd-Din Mubáraksháh*. (E. D. Ross, Dü.). London: Routledge.
- Marquart, J. (1901). *Ērānšahr*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes Tariyat Şine Us*. Ankara: Belen Yayıncılık.
- Oğuzname Destanı*. (1998). İstanbul: Kaya Basım.
- Ögel, B. (1951). Şine Usu Yazıtının Önemi. *Belleten*, XV (59), 361-379.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi* (Cilt I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ükten, S. S. (2010). *Kazan Oğuznamesi'nin Tarihsel ve Kültürel Açısından Değerlendirilmesi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rehman, A. (1976). *The Last Two Dynasties of The Šâhis (An Analysis of Their History, Archeology, Coinage and Paleography)*. (Thesis of Doctorate). Canberra: Australian National Universty.
- Salman, H. (2001). Karluklar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 24, s. 509-510) içinde. İstanbul: Türkiye İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Salman, H. (2014). Karluk Devleti'nin Kuruluş Tarihi Meselesi. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, I (I), 1-7.
- Taşgıl, A. (2014). Karlukların Coğrafi Dağılımı Üzerine. *Türkiyat Mecmuası*, 24, 75-89.
- Tezcan, M. (2014). Halaç Türkleri ve Halaçlar Üzerine Yeni Çalışmalar. *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı*. 2, s. 332-362 içinde. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Tezdjan, M. (2018). Kvoprosu o proishojdenii Tyurkov. S. S. Kamoliddin (Dü.). *Problema Etnogenez a i Etničeskoy İstorii Narodov Sredney Azii* (s. 13-29) içinde. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili)*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş* (Cilt 1). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Togan, Z. V. (1985). Eftalit Devletini Teşkil Eden Kabilelere Dair. *Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, (13), 59-66.
- Ya'kubî. (2002). *Ülkeler Kitabı*. (M. Ağarı, çev.). İstanbul: Ayışığı Kitabevi.
- Yazıcızâde 'Alî. (2014). *Selçuk-Nâme (İndeksli Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, K. (2015). Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 30 (1), 281-300.

Extended Abstract

The word “Khalaj” was first used in the last quarter of the 7th century in the two Bactrian documents in the Samangan province in the south of Amu Darya. The name “Khalaj” is in the form of “Xalaso” in the Bactrian documents. The word “Xalaso” in the Bactrian documents appears as a reference to a young woman in the first document dated 699, and in the second one dated 700 it appears while giving information about princess of the “Khalaj” people. They are called "Hitivira Kharalaca" on the coins in Brahmi dated 720 in Bactria. The scholars indicate that the word “Hitivira” is a title, and the same as the title of the *elteber*. The name “Kharalaca” is the same as the “Khalaj.” As a result, "Elteber of Khalaj" is written on the coins.

In the texts of the Oghuz Kagan Epic in Uyghur and Persian there are information about the Khalaj. In particular, Islamic geographers and scholars among 10th and 14th centuries gave information about the tribe in question. In the mentioned sources, Khalajs are in the form of “Khalach, Khalaj, Khilji, Khalaji.” They are identified with the names “Hedaluozhi”- “Gedaluozhi” in *Xin Tangshu*, the Chinese source.

There are various opinions on the origins of the Khalaj. In particular, the information provided on that they are the same as the “Karluq” tribe and that they are the remains of the Ephthalites are of great importance. Apart from these views, there are historians who stated that they belonged to the Oghuz.

The political history of Karluqs are important to distinguish the Khalaj and Karluq. In the framework of this process, while the name of the “Khalaj” appears in Tokharistan in the last quarter of the 7th century, Karluqs had not passed to south of Amu Darya. Another difference appears in titles; the “Karluq” rulers used the title *yabghu* while “Khalaj” ones were using title *rutbil/ilteber*.

The reason why the Khalaj is named as Karluqs are the result of a trick of the Arabic letters. The earlier Muslim authors frequently use the forms “Karluq” (قارلوق) and “Khallukh” (خلك) of which the latter is very easily confused with Khalaj (خلاج).

About the origin of Khalajs a thesis that they were the remains of the Ephthalites is noteworthy for the fact that the region of the Khalaj overlaps with region of the Ephthalites. The historians who support this view, apply to *Mafātih al-'Ulūm*, the work of Islamic scholar Al-Xwārazmī. According to him, the tribes of “Khalaj” and “Kangina” were the remnants of the Ephthalites.

There were many groups within the borders of the Ephthalite State. The dates of coming of the Khalaj to the south of Amu Darya from their earlier place are unknown. They can be one from the groups within the Ephthalites. About their origin, some scholars who predicted that the Khalaj were the remnants of the Ephthalites indicate that they have an Indo-Iranian, Mongolian or Turco-Mongolian origin.

According to Faruk Sümer, the Khalaj belong to the Oghuz tribes. In the work called *Dīwān Lughāt al-Turk* by Mahmud al-Kashgarī, the Turkmens are stated as 22 tribes. However, they are given as 24 tribes in Rashidaddin’s *Oghuzname*. Between the two tribes, those are different are the “Kyzyk” and “Karkyn” ones. In view of Sümer, the tribes “Kyzyk” and “Karkyn” are the Khalaj. But there is no strong evidence to support the relationship between the tribes “Oghuz” and the Khalaj.

About the Khalaj Islamic geographer Ibn Haukal of the 10th century gives information in his book, *Kitāb Sūrat al-Ard* that they were a group from the Turks spreading on India and its towns, they maintained their lives by raising cattle behind the Sīstān and Ghur lands. It is given information about the Khalaj in *Kitāb al-Masālik w'al-Mamālik* by Istakhrī of the 10th century, another Islamic geographer. According to Istakhrī, they are a Turkish people living behind the Ghurids, between India and Sīstān regions. Besides, Islamic geographers such as Masūdī, Ibn Khordadbeh, Idrīsī and Magribī stated that they are Turks.

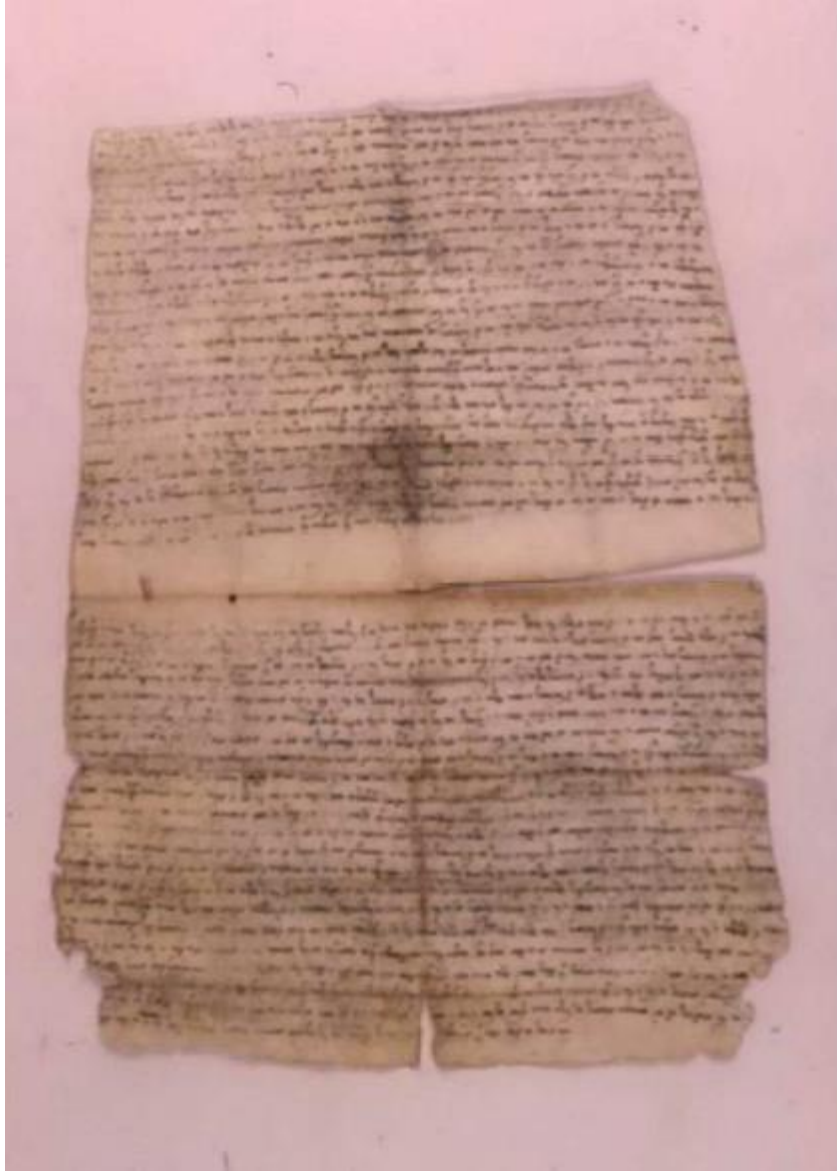
The following statement in the Bactrian document “...And I am Bag aziyas, the great Turkish princess, Kutilug Tapaglig Bilge Sevug's wife, the princess of the Khalaj people...” shows that Khalajs are Turks. Chinese sources have used the Turkish titles (*ilteber/xielifa*) while giving information about the Khalaj. The Epic of Oghuz Kagan also specifies Khalajs are Turks: One person (Tümürdü Kagul) who bears the name “Khalaj” (Khalach) was a member of the army like “Turkish” leaders in the tribes “Kangly”, “Kypchak” and “Karluq”, who took their own name.

The Bactrian documents, Chinese sources, and especially the Islamic sources, clearly state that Khalajs are “Turks.” At the end of this study we conclude that Khalajs are different from the “Karluq” and “Oghuz” tribes. They were an independent “Turkic” tribe.

EKLER

699 tarihli Baktriya belgesi (Tezdjan, 2018, s. 154; http://www.gengo.l.u-tokyo.ac.jp/hkum/images/bact_024.jpg)

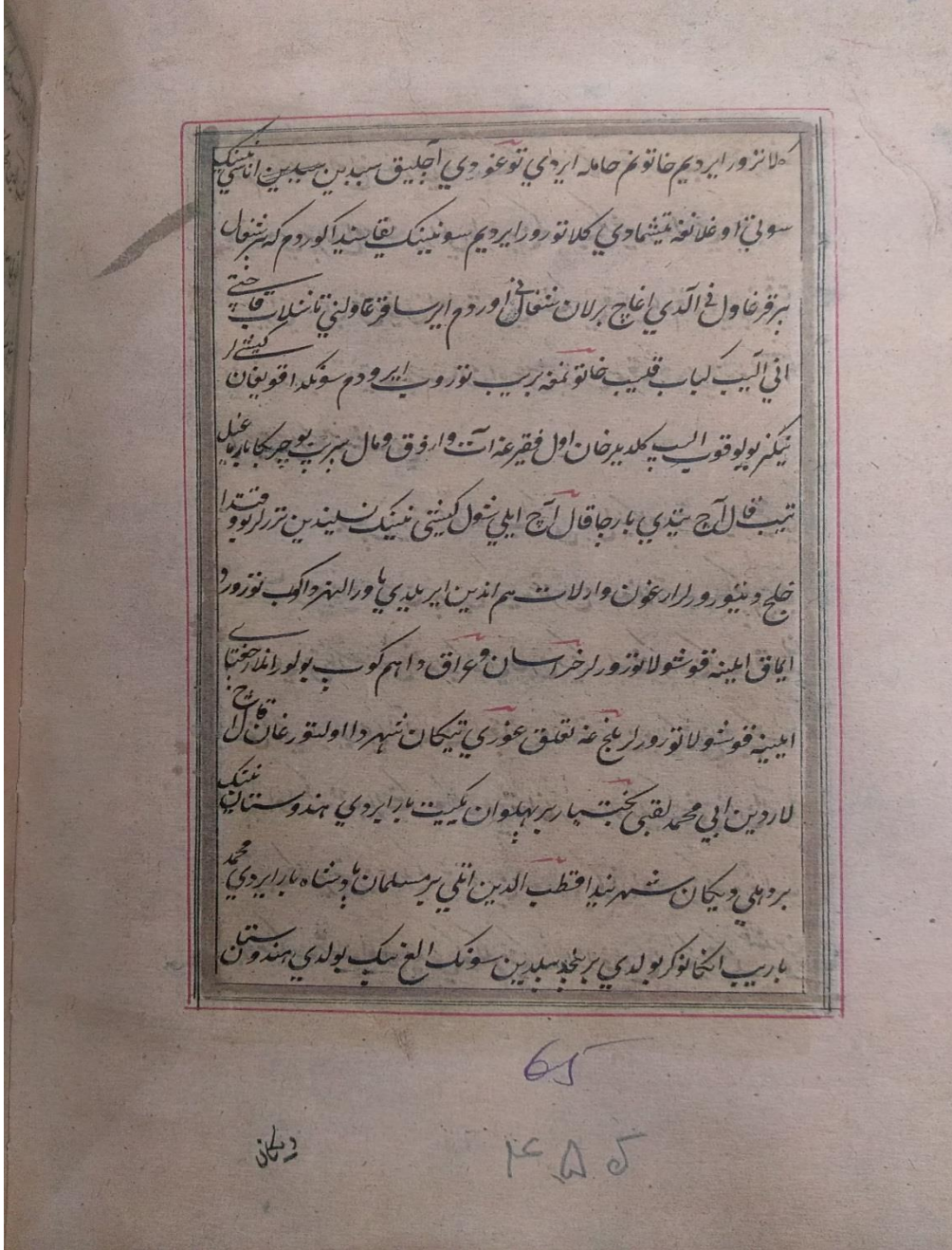
700 Tarihli Baktriya belgesi (Tezdjan, 2018, s. 155;
http://www.gengo.l.utokyo.ac.jp/hkum/images/bact_025.jpg).

Üzerinde “Hitivira Kharalaca” yazılı Tegin Şahi tipi sikkeler (Babayar, 2007, s. 204-209)

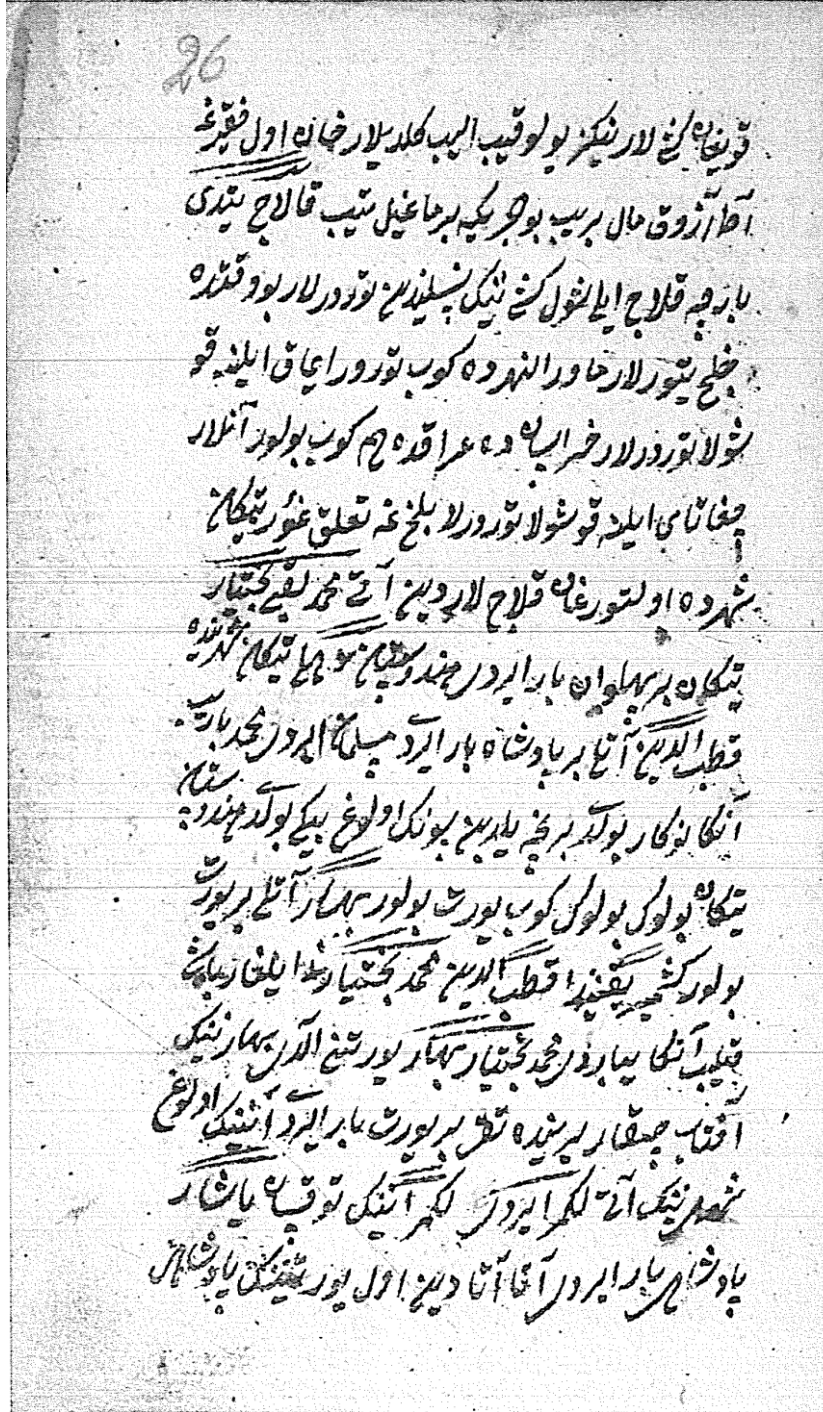
“Hitivira Kharalaca” yazılı sikke (Alram-Lo Muzio, 2006, fig. 2).

(Kazan Oğuznâmesi'nin Osmanlıca metninde "Kalaç" ve "Halaç" kelimelerinin geçtiği yaprak (Oğuzname Destanı, 1998, s. 45b).

قال
 شَيْهَ رِوَايَتِ اِيْدَدْرِ كِهْ اَعُوْدْ جُوْدْ اِصْمَهَانِي اَلْدِي فِكْرِي يِرِيهْ يُوْدْتِيَهْ دَفْتِي بُولِيَهْ بَرِ
 عُوْدْتَا وَاغْلَجُوْقْ طُوغْرُدِي وَاَجَلُوْقْ قَزَلِي سَبِيْلَهْ عِدْ اَبُوْلَا مَعِيْرَا اَوْلْ عَوْرَتِكْ سُدِي كَلْدِي
 اَوْغَلَا نَجُوْعِي اَجْدِي اَوْلْ عَوْرَتِكْ اَرِي قُوْتْ اِسْتِيُوْكِي وَاَقَالْدِي كُوْدِي بَرِ جَقَالْ بَرِ سُوْكُوْفِي
 طُوْتْ كِيْدَا اَعْلَاهْ اَيْتْ سُوْكُوْفِي بَرِ قَدْرُدِي الْوَبْ اَيْلْتِي بِنُوْرْبْ عَوْرَتِيَهْ يِدْرُدِي عَوْرَتُوْكْ
 سُدِي كَلْدِي اَوْلْ اَعْلَا نَجُوْعِي غَنِي سَلْ كِهْ طُوْبُرْدِي وَبَرِ قَالْجْ كُوْنْدَنْ صُنْكِرْ كُوْجَهْ اِيْرَشِيْدِي اَعُوْتْ
 جُوْنِكِهْ يَسَاوْ كِهْ هِيْجْ بَرِ عِلْتَا كِهْ كِنَهْ اَنْدَنْ قَلَا اِيْتَجِيْبْ اَيْتِيْدِي قَالْجْ دِيْلْتَا اَوْلْ لَفْظَا اَنْلَاَهْ

Yazıcızâde 'Alî Oğuznâmesinde "Halaç" bahsinin geçtiği kısım (2014, s. 8b).

Şecere-i Terâkime'nin Rusya Bilimler Akademisi Doğu Yazmaları Enstitüsü A 895 (11a-65b) yer numaralı tıpkıbasımında "Kalaç" ve "Halaç" kelimelerinin geçtiği yaprak (Ebû'l-Gâzi Bahâdır Han, 2015, s. 96).

	Language	Source
قال آج / قال آج / قال آج / قال آج / قال آج / قال آج	Turkish/Persian/Arabic	Turkic Sources
訶達羅支 / 葛達羅支	Chinese	<i>Jiu tangshu, Xin tangshu etc.</i>
χαλασο	Bactrian	Bactrian Documents
Kharalāča	Middle Indic (?)	Coins
خَلج / خَلجی / خَلج	Arabic/Persian	Islamic Sources

Halaç yazım şeklinin muhtelif kaynaklarda gösterilişi (Oğuzname Destanı, 1998, s. 45a; Ebû'l-Gâzi Bahâdır Han, 2015, s. 96; Kaşgarlı Mahmud, 1985, s. 415; Yazıcızâde 'Alî, 2014, s. 8b-150a; Hemedânî, 2005, s. 48; El-Hârizmî, 2008, s. 116; İstahrî, 1927, s. 253; İbn Hurdâzbih, 1889, s. 33; İbn Havkal, 1800, s. 207; Hudûdü'l-Âlem, 1983, s. 104; El-Hamevî, 1977, s. 426; Marvar-ûdî, 1927, s. 33; El-Mağribî, 1970, s. 163; Inaba, 2005, s. 8).